

Куклін О.
Інституту вищої освіти АПН України

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ФУНКЦІЇ ОСВІТИ

Система освіти як один із вагомих соціальних інститутів органічно пов'язана з соціально-економічною та політичною організацією суспільства, характером і домінуючою спрямованістю суспільного життя. Специфіка функціонування цього інституту полягає в тому що він може випереджати суспільний розвиток або відставати від нього. В періоди якісних зрушень у політичному, соціально-економічному, технологічному житті суспільства виникає потреба в перетворенні освітньої системи, переведенні її в режим випереджувального розвитку. В статті розглядається трансформація економічної функції освіти в контексті реформування сучасної вищої школи. В умовах ринкової економіки з'являються нові, альтернативні державній форми освітньої діяльності, які ґрунтуються на принципах платності та конкурентності. Виникнення приватних вищих навчальних закладів в свою чергу змінює конкурентне середовище на ринку освітніх послуг та впливає на параметри функціонування державних ВНЗ. Останні також залучаються у сферу платних освітніх послуг, посилюючи конкуренцію за споживачів та якість освітніх послуг. Безумовно, питання про оплату й доступність освіти має соціальне та політичне забарвлення і повинно вирішуватися у демократичних правових межах з урахуванням можливостей держави.

В наукових дослідженнях вже давно усвідомлена економічна роль освіти, що знайшло прояв в концепції людського капіталу, людських інформаційних ресурсів тощо. В сучасних дослідженнях особлива увага звертається на посилення ролі вищої освіти як фактора економічного розвитку країни та її конкурентоспроможності, збільшення інтелектуальної частки національного багатства. У цьому загальному контексті важливим є проблема ефективного функціонування закладів вищої освіти різних форм власності та господарювання.

З огляду на це українські вчені, зокрема В.Андрущенко, К.Астахова, А.Гуржій, І.Каленюк, Б.Корольов, К.Корсак, В.Куценко, Г.Дмитренко, А.Чухно та ін. звертають увагу на необхідність та сучасні особливості процесу трансформації економічної функції освіти в житті суспільства та відповідної зміни ролі та особливостей основних суб'єктів освітньої діяльності – вищих навчальних закладів. Актуальний аспект дослідження цієї проблематики – зміна їх функцій та ролі в інноваційному розвитку національної економіки України.

Метою статті виступає дослідження основних особливостей функціонування різних видів вищих навчальних закладів в сучасному конкурентному середовищі на ринку освітніх послуг.

Виклад основного матеріалу. Коли Україна здобула незалежність було прийнято нові державні стандарти в освітянській галузі, взято курс на демократизацію структури освіти, яка б забезпечила нові соціально-економічні умови створення достатнього простору для самореалізації особистості в навчанні та подальшому професійному житті. Наприкінці 1992 року на Першому з'їзді педагогічних працівників України було затверджено національну програму "Освіта (Україна XXI століття)". Її схвалили Кабінет Міністрів і Президент України. Концептуальні засади програми передбачали

кардинальну реконструкцію всієї системи освіти, починаючи з дошкільного виховання і закінчуючи підвищенням кваліфікації дипломованих спеціалістів.

З початку 90-х рр. XX ст. система освіти України перебуває у стані перманентного (далеко не завжди послідовного) реформування. Плюс до цього, попри всю позірну сталість, освіта досі дуже відчуває наслідки одномоментного розриву освітнього організму колишнього СРСР з усіма наслідками, що звідси випливають. З початком ринкових реформ в освітній сфері, і особливо в системі вищої освіти, виникли тяжкі пролблеми з фінансуванням державних закладів, відбувається неконтрольований ріст недержавних закладів. В результаті, держава та суспільство втратили можливість активного впливу на характер та структуру підготовки спеціалістів, що призвело до посилення таких процесів як "недовиробництво" кваліфікованих кадрів з ряду спеціальностей, певному зниженню якості освіти, появи феномену "надлишкової освіти" на рівні окремих регіонів та галузей [3, с. 4].

Ще на початку 1990-х років промисловість України «по інерції» продовжувала випускати високотехнологічну продукцію військового призначення, складні машинобудівні комплекси, електронні прилади та інше. Ринок праці був заповнений і продовжував заповнюватися відповідно до професійних, науково орієнтованих кондицій випускників ВНЗ. Окрім того, ринок праці тих років ще не до кінця сформував структуру попиту на персонал і вимоги до нього. Тому студенти вищих навчальних закладів були зацікавлені отримати якомога більше різноманітних базових знань, щоб у майбутньому бути конкурентоспроможними. Іншими словами, сфера вищої освіти співпрацювала з ринком праці в режимі кооперації, допомагаючи йому і майбутньому персоналу задовольнити взаємний попит.

На даний час ситуація корінним чином змінилася. Інтелектуально місткі сектори вітчизняної економіки зазнали певного занепаду. Попит на ринку праці в основному залишився на представників сфери послуг, де практично не потрібні науково орієнтовані знання для створення нового, а вимагаються обізнаність з предметною галуззю, певні навички і практичний досвід. За таких умов здобуття складної, інтелектуально наповненої освіти, насамперед фундаментальної, почало втрачати сенс. Сфера вищої освіти і ринок праці почали функціонувати в режимі конкуренції, тобто система науково орієнтованої вищої освіти почала «заважати» ринку праці і майбутньому персоналу.

Вітчизняний ринок праці, що складався за умов суперечливого розвитку економіки країни, почав позбавляти молодь і систему вищої освіти відповідних стимулів, що призвело до синдрому непотрібності якісної освіти і передових знань. Вища освіта стала відігравати роль формального атрибута працівника, підтверджуючи його статус відповідним дипломом. Інституціональні конфлікти між традиційною системою вищої освіти і новим ринком праці суттєво заблокували позитивні зміни в підготовці високоякісного людського капіталу.

Шлях побудови ринкової економіки України виявився складним і тернистим для більшості її народногосподарських секторів. Він болісно зачепив і такі «крихкі» й чутливі сфери, як вища освіта та наука. Хоча у вищій освіті вже відбулися суттєві перетворення (введення інституту приватної освіти, значне оновлення структури і напрямків підготовки, демократизація управління та інше), сьогодні вона стоїть перед необхідністю нових реформ, що обумовлені як потребами українського суспільства та

євроінтеграційними тенденціями, так і її глибинними суперечностями.

В сучасних умовах в Україні усвідомлюється кардинальний характер змін, необхідних в суспільстві, що вимагають не просто часткової адаптації вищої освіти. Вища школа має випереджати зміни, що відбуваються, готувати студентів до праці і життя в суспільстві, формувати демократичне суспільство. Освіта органічно пов'язана з усіма галузями матеріального виробництва та духовної культури, що забезпечує наслідування і відтворення соціального досвіду, є прогресом культури особливий вид діяльності з вивчення і виховання, є об'єктом дослідження багатьох наук, межі між якими постійно рухомі.

Загалом сучасна трансформація освіти в Україні є складним нелінійним процесом в якому можна виділити наступні напрямки:

екстенсифікація – збільшення кількості вищих навчальних закладів, спеціальностей та програм, студентів які за ними навчаються, розширення доступу громадян до вищої освіти;

модернізація – як зміна змісту освіти, притаманної для командно-адміністративного суспільства відповідно сучасним умовам. Складовими цього процесу є *демократизація, гуманізація, інноваційні процеси* в вищій школі: поява нових спеціальностей, освітніх програм педагогічних методик та засобів навчання, методів керівництва менеджменту та маркетингу вищої освіти;

європеїзація – трансформація української освіти в бік європейських норм та стандартів, як складова міжнародної інтеграції у сфері освіти.

Екстенсифікація освіти виражається у збільшенні загальної кількості вищих навчальних закладів – з 910 у 1991/92 навчальному році до 966 на початок 2004/2005 навчального року та збільшенню загальної кількості студентів з 1615,4 тисяч осіб до 2548 тисяч у відповідні роки [1, с.160]. Тенденція до екстенсифікації дещо модифікувалася із проголошенням МОН України курсу на необхідність оптимізації мережі навчальних закладів. На початок 2008/2009 навчального року вже 2764 тисяч студентів навчалися у 881 закладі всіх рівнів акредитації. Чисельність студентів скоротилася порівняно з 2007 роком на 49,9 тис. осіб, що головним чином пояснюється демографічним чинником, тоді як скорочення кількості вищих навчальних закладів визначено метою державної освітньої політики [2, с.13].

За прогнозами ЮНЕСКО в двадцять першому столітті рівня національного добробуту відповідного світовим стандартам досягнуть лише ті країни, працездатне населення яких на 40-50 відсотків буде складатися з осіб з вищою освітою. На сьогодні Україна досягла лише половини цього показника.

Але збільшення загальної кількості ВНЗ та студентів в Україні має суперечливу внутрішню структуру – скоротилась загальна кількість вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації (з 754 у 1991/92 навч.році до 619 у 2004/2005 навч.році та 509 у 2008/2009 навч. році) та кількості студентів, що в них навчаються (з 739,2 тис. осіб до 548 тис. осіб та 387 тис. осіб у відповідні роки). І якщо за ці роки кількість державних освітніх установ скоротилась з 731 до 531 та 466 відповідно, то приватних ВНЗ I-II рівня акредитації побільшало – з 23 до 88 та 83 у зазначені роки.

А кількість ВНЗ III-IV рівня акредитації має чітку тенденцію до зростання (з 156 у 1991/92 н.р. до 347 у 2004/2005 н.р. та 372 у 2008/2009 навч. роках), і якщо в 1991/92 в них навчалася 876,2 тис. студентів, то в 2004/2005 н.р їх кількість становила 2 мільйони

осіб, а в 2008 – 2376 тисяч осіб. Причому зросла кількість ВНЗ III-IV рівня акредитації як державної, так і приватної форм власності – кількість державних закладів зросла з 154 до 233 та 225 у 2008 році, а недержавної з 2 до 113 у 2008/9 навчальні роки [1, с 162; 2, 11-13].

Екстенсивне збільшення навчальних закладів та студентів відбувається за рахунок, по-перше, появи приватного сектору в галузі вищої освіти, по-друге, відкриття у регіонах філій "центральных" навчальних закладів, і, по-третє, впровадження механізму платної форми навчання у державних закладах, так званого "контракту". Певною мірою цей процес можна характеризувати як розширення доступу до вищої освіти в суспільстві, але він ще не гарантує її якості. Звідси впливає і інший аспект проблеми мережі державних вищих навчальних закладів – це їх надмірна кількість і мала потужність. Середній контингент студентів цих закладів становить 7,5 тис. осіб, восьма частина з них (30) має контингент до 2-х тисяч. І ще одна проблема – це створення ефективної мережі університетської освіти, яка вже багато років турбує наше суспільство. На сьогодні 233 вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації державної форми власності перебувають у підпорядкуванні 24 міністерств і відомств.

Враховуючи тенденцію кількісної еволюції вищої освіти, що характеризує її масовість на сучасному етапі розвитку суспільства, реалізація програм підготовки без зниження якості навчання при обмежених ресурсах можлива лише через суттєву модернізацію – використання нових методів і технологій, які дозволять більш активно залучити адміністрацію ВНЗ, науковців, викладачів, студентів до процесу управління якістю освіти. Це потребує застосування нових інформаційних і телекомунікаційних технологій навчання, передбачених програмами підготовки.

Сучасні загальноцивілізаційні тенденції розвитку здійснюють системоутворюючий вплив на трансформацію системи освіти України, яка передбачає:

перехід до динамічної ступеневої системи підготовки фахівців, що дасть змогу задовольняти можливості особистості в здобутті певного освітнього та кваліфікаційного рівня за бажаним напрямком відповідно до її здібностей, та забезпечити її мобільність на ринку праці;

формування мережі вищих навчальних закладів, яка за формами, програмами, термінами навчання і джерелами фінансування задовольняла б інтересам особи та потреби кожної людини і держави в цілому;

підвищення освітнього і культурного рівня суспільства, створення умов для навчання на протязі всього життя;

піднесення вищої освіти України до рівня вищої освіти в розвинутих країнах світу та її інтеграція у міжнародне науково-освітнє співтовариство [3, с.22].

Стає все більш очевидним, що необхідна розробка довгострокової програми структурної адаптації національної освітньої політики до нових міжнародних умов, найбільш значущими серед яких є приєднання України до Болонського процесу, що вимагає суттєвої "європеїзації" вітчизняної освіти, яка досі зберігає радянські освітні традиції та риси.

Основними завданнями та принципами створення зони Європейської вищої освіти (шість цілей Болонського процесу) є: введення двоциклового навчання; запровадження кредитної системи; формування системи контролю якості освіти; розширення мобільності студентів і викладачів; забезпечення працевлаштування випускників та

привабливості європейської системи освіти.

Болонська декларація висуває завдання домогтися, щоб вчені ступені мали відповідати європейському ринку праці, а отже, бути свідомством кваліфікації при працевлаштуванні в галузі діяльності, за якою здобута освіта. Класифікація ступенів та кваліфікацій має важливе значення, тому що їх присвоєння свідчить про важливі перехідні рубежі від системи освіти до ринку праці у межах конкретної країни [4, с.11].

Але усі ці складові трансформації вищої освіти в Україні стикаються з цілою низкою проблем, як конкретних, так й системно-світоглядних. Насамперед відсутнє розуміння того, що модернізація освіти відбувається, коли в суспільстві здійснюється перехід від однієї системи цінностей до іншої. І освіта не може не враховувати, що реформи реалізуються не в соціальному вакуумі і не за одну мить. Тобто за умов прийняття нових цінностей, стандартів, програм і методів навчання одночасно діють колишні, часто суперечливі традиції та методи організації освіти.

Також слід пам'ятати, курс на євроінтеграцію стикається і іноді вступає в протиріччя з низкою тенденцій (і загальносвітових, і вітчизняних), які проявилися останніми роками в системі освіти. Це, по-перше, різке зростання регіональної неоднорідності освіти в Україні та яскраво виражена регіоналізація в цілому. А по-друге, нова парадигма освіти, особливо вищої, яка орієнтує її не на кваліфікацію фахівця, а на компетентність. Це важко пов'язати з прагматичною спрямованістю європейської освіти й курсом на скорочення термінів навчання. Сучасна освіта, якщо орієнтуватися на останні основоположні документи ЮНЕСКО, покликана допомогти людині навчитися пізнавати, навчитися робити, навчитися жити й навчитися жити разом. По суті, це нові глобальні компетентності. Інакше кажучи, складається парадоксальна ситуація: саме життя й висунуті ним завдання ускладнюються, а система освіти спрощується.

Таким чином, стратегічними завданнями трансформації вищої освіти в Україні є трансформація кількісних показників освітніх послуг у якісні. Цей трансформаційний процес має базуватися на таких засадах:

по-перше, це національна ідея вищої освіти, зміст якої полягає у збереженні і примноженні національних освітніх традицій. Вища освіта покликана виховувати громадянина держави Україна, гармонійно розвинену особистість, для якої потреба у фундаментальних знаннях та у підвищенні загальноосвітнього і професійного рівня асоціюється зі зміцненням своєї держави;

по-друге, розвиток вищої освіти повинен підпорядковуватись законам ринкової економіки, тобто закону розподілу праці, закону змінності праці та закону конкуренції, оскільки економічна сфера є винятково важливою у формуванні логіки суспільного розвитку. Водночас, необхідно враховувати при цьому не менш важливі чинники – соціальні, політичні, духовного життя, суспільної свідомості, культури та морально психологічних цінностей. Значна частина проблем, що накопичилася у системі вищої освіти, пов'язані насамперед з розбалансованістю комплексу зазначених чинників суспільних перетворень;

по-третє, розвиток вищої освіти слід розглядати у контексті тенденцій розвитку світових освітніх систем, у т.ч. європейських.

Зокрема, привести законодавчу і нормативно-правову базу вищої освіти України до світових вимог, відповідно структурувати систему вищої освіти та її складові,

упорядкувати перелік спеціальностей, переглянути зміст вищої освіти; забезпечити інформатизацію навчального процесу та доступ до міжнародних інформаційних систем. Вищій школі необхідно орієнтуватись не лише на ринкові спеціальності, але й наповнити зміст освіти новітніми матеріалами, запровадити сучасні технології навчання з високим рівнем інформатизації навчального процесу, вийти на творчі, ділові зв'язки з замовниками фахівця.

Серед основних напрямків поліпшення розвитку вищої освіти необхідно виділити наступні:

Подальша трансформація мережі вищих навчальних закладів на задоволення потреб особистості і регіонів відповідно до вимог ринкової економіки. Це дасть можливість вирівняти потенціали мережі вищих навчальних закладів у розрізі регіонів, зменшити міграційні потоки молоді за освітнім фактором в регіони з високим освітнім потенціалом, пом'якшити ситуацію, що складається у сфері працевлаштування молоді.

Реалізація принципів універсального підходу до розвитку вищої освіти. Це необхідно тому, що універсальність освіти забезпечує здобуття молоддю, яка має необхідні здібності, мотивацію та адекватну підготовку до всіх етапів життєвого шляху, вищої освіти; поєднання функцій навчання і виховання; використання різних форм роботи в задоволенні освітніх потреб усіх і на усіх етапах життя; етичну роль в період кризи цінностей в суспільстві; сприяти культу злагоди і миру в суспільстві.

Забезпечення відповідності вищої освіти сучасним вимогам і умовам, за яких потреби розвитку держави і регіонів будуть в центрі політичного бачення і рішень. Це дозволить комплексно визначити свої завдання у сфері підготовки та перепідготовки кадрів, наукових досліджень й надання освітніх послуг, мати відповідні для цього ресурси, передбачити розвиток духу підприємництва, сприяти підвищенню рівня економічної активності громадян.

Функціонування міцного "освітнього ланцюжка", який забезпечить безперервну систему освіти громадян, а також, створення умов для застосування більш гнучких програм, які сприяють доступності вищої освіти протягом усього життя людини, включаючи самоосвіту.

Адаптація змісту вищої освіти через Державні стандарти (освітньо-кваліфікаційні характеристики, освітньо-професійні програми) до потреб суспільства. Це дозволить створити на базі підготовки фахівців широкого профілю механізм гнучкої адаптації випускників до умов ринкової праці, підвищити їх академічну і професійну мобільність, зорієнтувати трудовий потенціал на продуктивну професійну діяльність в певних сферах, механізм безперервного оновлення змісту вищої освіти.

Диверсифікація структури та обсягів підготовки, навчальних планів і програм. Це необхідно в умовах динамічного формування інфраструктури виробничої і невиробничої сфери, ринку праці. Збалансованість пропозицій ринку праці буде сприяти розв'язанню ряду проблем, пов'язаних з працевлаштуванням молоді, її соціального захисту [5].

Висновки. Покращення розвитку вищої освіти має призвести до того, що за своїм змістом вона буде більше відповідати вимогам ринкової економіки, допоможе молоді знаходити свою нішу на ринку праці. В сучасних складних умовах, які визначаються вирішальним впливом процесів глобалізації та інтеграції освітніх систем країн світу, надзвичайно зростає роль освіти в економічному прогресі суспільства. Відповідна

трансформація економічної функції освіти потребує такої державної стратегії, яка б враховувала всі реалії та виклики сьогодення.

Використані джерела:

1. *Кремень В. Г., Николаєнко С. М., Степко М. Ф.* Вища освіта в Україні. – К.: Знання, 2005. – 375 с.
2. Підсумки діяльності вищої освіти України у 2008 році: Інформаційно-аналітичні матеріали до засідання підсумкової колегії Міністерства освіти і науки “Мета реформ у вищій школі – якість і доступність освіти”. – К., 2009.
3. *Николаєнко С. М.* Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства. – К.: Освіта України, 2005. – 319 с.
4. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес: Матеріали до першої лекції / Уклад. М.Ф. Степко, Я.Я. Болубаш, К.М. Левківський, Ю.В.Сухарніков; відп. ред. М.Ф. Степко. – К., 2004. – 24 с.
5. <http://www.mon.gov.ua/education/higher/main>

Музичук І. В.

Кам'янець-Подільський національний університет

ВПЛИВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ НА ЕКОНОМІЧНУ ЕФЕКТИВНІСТЬ ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті досліджена проблема впливу соціалізації економічної системи на результати економічної діяльності і на рівень загального добробуту. Вивчається ефективність недостатньої і надмірної соціалізації в короткостроковому і довгостроковому періодах.

Найважливішою ознакою вітчизняної економіки є її трансформаційний характер, пов'язаний з якісними перетвореннями основоположних засад суспільного життя. Україна, перебуваючи у перехідному стані системної трансформації, повинна визначитися із спрямованістю, основними стратегічними цілями цієї трансформації, які б узгоджувались із загальними тенденціями розвитку світової економіки та суспільства.

Особливістю сучасних загальноосвітніх тенденцій є те, що трансформація, як правило, відбувається на основі нової парадигми: економічне зростання, яке не супроводжується покращенням становища більшості населення, тепер не визнається розвитком. За цих умов відбувається оновлення моделі економічного зростання: визнається те, що ігнорування одного з компонентів (економічного чи соціального) приводить не тільки до погіршення умов функціонування іншого, але й до негативних системних змін. Одночасне розв'язання суто економічних та соціальних цілей функціонування економіки можливе за умови розбудови соціально орієнтованої економіки.

Широке відображення проблема соціальної орієнтації економіки знайшла в працях відомих українських вчених В. Базилевича [1], В. Гейця [6], В. Єременко [3], С. Мочерного [5], Н. Титаренко [9], В. П. Удовиченка [10] та інших. Сучасним проблемам функціонування соціально орієнтованої ринкової економіки присвячені публікації німецьких економістів Т. Гесса, Ш. Граділа, Р. Кенінга, Р. Клапхана, Х. Ламберта, К. Херрманн-Піллата та інших.